

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Л.В. Смолій

І.П. Борецько

Уманський державний аграрний університет

У сучасних умовах головним фактором економічного зростання є людина, економічна сутність якої проявляється в людському капіталі. Від того, наскільки реальними, дієвими є механізми його формування і використання в різних сферах людської діяльності, настільки будуть реалізовані не тільки трудовий, але й інноваційний потенціали населення, залежатиме перехід до інноваційної моделі економіки України.

Людський капітал розглядається в різних країнах світу як найцінніший виробничий ресурс, який постійно оновлюється, вдосконалюється, еволюціонує, виступає могутнім фактором економічного і соціального прогресу. Світовий банк на прикладі обстеження 192 країн прийшов до висновків, що тільки 16% економічного зростання в країнах з перехідною економікою обумовлені фізичним капіталом, 20% - природним капіталом, інші 64% пов'язані з людським і соціальним капіталом [1]. Держави - світові лідери усвідомили необхідність створення основи свого майбутнього. Основним об'єктом національних інтересів ними чітко визначена людина як головна продуктивна суспільна сила. Якість людської особистості сьогодні — головна і вища мета в системах національних інтересів розвинених країн. В сучасних умовах надзвичайно конкурентної боротьби тільки людський інтелектуальний капітал забезпечує конкурентоспроможність і підприємствам, і суспільству. За підрахунками вчених, потужність інтелектуального потенціалу України становить 137-138 млрд. дол. Ефективне використання цього потенціалу вже у найближче десятиріччя могло б забезпечити високе зростання економіки, вхідження нашої держави в групу європейських країн-лідерів за

соціально-економічним розвитком і визначальним чинником у цьому має стати інвестування розвитку людського капіталу. Від достатнього обсягу інвестицій в людський капітал залежить, чи зможе Україна скористатися з тих позитивів глобалізації та європейської інтеграції, які розширюють спектр можливостей для індивіда та сприяють підвищенню продуктивності його праці. Інвестиціями в людський капітал є будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію та продуктивні здібності людини і тим самим продуктивність її праці. Доведено, що інвестиції в людський капітал найпродуктивніші і не бувають збитковими. У США уже в 80-ті роки загальна сума доходів від фізичного капіталу була в 14 разів меншою, ніж від знань та умінь людини. Розвинені країни посилюють свою роль у розвитку економіки за рахунок використання новітніх знань, а країни, які не мають таких можливостей, перетворюються у сировинний придаток, стають джерелом постачання дешевої робочої сили.

На даному етапі в Україні постала необхідність докорінно змінити ситуацію зі збереження, відтворення та нагромадження людського капіталу. Дослідження стану розвитку цієї сфери засвідчує поширення тут деградаційних процесів як в кількісному, так і в якісному вимірі. Про це свідчить насамперед такий аспект забезпечення можливостей формування людського капіталу, як демографічний. Протягом останніх 14 років чисельність постійного населення України зменшилась на 5,7 млн. осіб. Щорічні темпи скорочення населення становили за цей період 0,6 – 1,0%, в той час, як у розвинутих країнах світу його чисельність зростала зі швидкістю від 0,01% (Іспанія, Італія, Німеччина) до 0,04-0,07% (Данія, Франція, Нідерланди) у рік [2]. Кількість народжених у 2007 році становила лише 60,7% від кількості померлих. Очікувана тривалість життя при народженні (середня кількість років, яку новонароджена дитина може прожити, якщо впродовж її життя збережуться поточні умови смертності) поступово зменшується і становила в Україні у 2005 році 67,7 років проти 80,3 – 80,2 років у таких країнах Європи, як Швеція, Іспанія, Італія. Згідно

даних, опублікованих у Звіті ООН про людський розвиток в Україні [3], серед європейських країн значення цього показника нижче лише в Російській Федерації. За рівнем смертності Україна посідає перше місце в Європі.

Видатки на охорону здоров'я в Україні у 2007 р. зменшилися до 2,97 % ВВП проти 3,8 % ВВП у 1998 р. Зменшення фінансування цієї галузі до того ж не супроводжувалося реформами задля управління цими послугами, і це призвело до зниження якості надаваних послуг чи погіршення їх доступності. За оцінками експертів, понад 16% населення не має належного доступу до якісних медичних закладів та послуг, хоча 93% домогосподарств вважаються такими, що їх потребують. Результати обстеження умов життя 10000 домогосподарств, яке систематично проводить Державний комітет статистики України, показують, що менше 40% населення оцінює свій стан здоров'я як добрий. За даними Міністерства статистики, кожна друга дитина в Україні має відхилення у фізичному розвитку, 35% учнів - хронічно хворі. За період навчання з 1-го по 9-й клас кількість здорових дітей знижується майже вчетверо, понад 50% випускників середньої школи мають порушення певних функцій організму. Серед студентів за час навчання кількість хворих збільшується в 3,8 рази. В цих умовах особлива роль належить Міністерству охорони здоров'я, яке має забезпечувати впровадження науково-обґрунтованих нормативів медичного обслуговування, прогресивних методів діагностики, профілактики та лікування, створених за результатами наукових досліджень інститутами Академії медичних наук України. Зазначеними інститутами у 2004 році було запропоновано до впровадження 1156 наукових розробок (за матеріалами Рахункової палати України), однак у медичну практику не було втілено жодної.

Нематеріальним компонентом людського розвитку, який має першорядне значення, поряд зі здоров'ям, є знання. Зокрема, рівень освіти та професійної підготовки є одним із найвагоміших критеріїв, які

характеризують сукупний людський капітал. Після визнання та поширення теорії людського капіталу освіта перестала сприйматися як галузь невиробничого споживання. Нині вона трактується як інвестиції в один з видів людського капіталу, що не лише приносить прямі економічні і соціальні прибутки його власникові, а й стимулює економічне зростання загалом. Розрахунки вітчизняних та зарубіжних вчених дають підставу стверджувати, що внесок освіти в приріст ВВП досягає майже 30%. Ця обставина спонукає керівництво більшості країн світу вкладати величезні кошти у формування людського капіталу. Державні витрати на освіту, передбачені Державним бюджетом України у 2007 році становили 5,75% ВВП порівняно з 5,5% у 1995 р. та 4,17% у 2000р. Цей показник у розвинутих країнах Європи удвічі вищий. Бюджетні видатки в Україні залишаються недостатніми, капітальні вкладення в освіту практично відсутні, майже всі затрати йдуть на поточні витрати. Через це якість навчання залишається низькою, особливо в початковій школі. Було виявлено, що по її закінченні добре читали лише 23% дітей, швидко писали - 33%, гарний рівень обчислювальних умінь мали 30% учнів. Понад 3,5% дев'ятикласників не одержують свідоцтв про неповну середню освіту. Внаслідок такого стану індекс інтелектуальних активів суспільства, розроблений ООН, який формується за допомогою таких показників, як термін навчання у школі, відсоток населення до 15 років, що отримує освіту, кількість газет, інтернет-користувачів, кількість телефонів у розрахунку на чисельність осіб, в Україні становить 0,176, в той час як в розвинутих країнах – 0,714 [4].

Значні інтелектуальні ресурси зосереджено у вищій школі. Кількість студентів, що навчалися у вищих навчальних закладах у 2006/07 навчальному році, зросла майже удвічі і становить 2786,6 тис. проти 1638,3 тис. у 1990/91 н.р., незважаючи на деяке скорочення мережі вищих навчальних закладів. Зменшення кількості ВНЗ відбулося за рахунок державних закладів освіти. Кількість же приватних продовжує зростати, і у

2006 році перевищила 200, в той час як у всіх країнах Західної Європи всього 32 недержавних ВНЗ, тобто у 6,3 раза менше, ніж в одній Україні [5]. Відомо, що рівень підготовки фахівців у недержавних ВНЗ значно нижчий, ніж у державних, отже, якість освіти погіршується.

Зниження якості підготовки у вищих навчальних закладах призводить до того, що в сучасних умовах вища освіта загалом не перешкоджає деформації пропозиції на ринку праці, відбувається подальше знецінення дипломів з вищою освітою. Фактична чисельність спеціалістів із вищою освітою збільшилась з 422 тис. осіб у 2000 році до 552 тис. у 2006 р. Якщо ці тенденції продовжуватимуться, то більша частина робочої сили буде мати вищу освіту, тоді як на вітчизняному ринку праці бракує фахівців робітничих спеціальностей (попит на робочі спеціальності перевищує пропозицію у шість разів).

Нестача коштів для розвитку освіти з держбюджету дещо компенсується за рахунок приватних інвестицій, зокрема за рахунок батьків. Також джерелом відтворення та якісного нагромадження людського капіталу можуть стати іноземні інвестиції. У 1993-1999 роках ЄС інвестував 20 млн. євро в реформування вищої освіти України, профінансував 85 проектів у 30-ти вищих навчальних закладах. У 1999-2000 навчальному році було виділено 4 млн. євро за програмою TEMPUS TACIS В Україні. За програмою TEMPUS-3, розрахованою на 2000 – 2006 роки, було передбачено щорічне виділення коштів у розмірі 35-40 млн євро. Іноземними інвесторами на ринку освіти України з 2006 року є також компанії «Братислава», «БРІКК» та «Віктор-642», які ставлять за мету запровадити в українських школах комплексну ефективну освіту, засновану на європейських стандартах та підготовку висококваліфікованих фахівців, які працюватимуть на підприємствах з іноземними інвестиціями. Згідно з цим проектом передбачено щомісячне виділення на одного академіста 20-36 євро, на одну школу – 16200, а за умови роботи в одному навчальному закладі п'ятдесяти вчителів – 29160 євро.

Крім загальної і професійної освіти, велике значення для створення і розвитку людського капіталу має навчання та підвищення кваліфікації на виробництві. У минулому році тільки 6,2% зареєстрованих безробітних проходили професійне навчання. Досить гостро стоїть проблема підвищення кваліфікації працівників. За даними Федерації профспілок України, періодичність підвищення кваліфікації становить один раз на 12,5 років, хоча в країнах ЄС підвищення кваліфікації відбувається раз на 2-3 роки. Для вирішення цих проблем було внесено відповідні зміни в законодавство щодо професійно-технічної освіти. Закон України №1158-IV від 11.09.2003 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо професійно-технічної освіти” закріпив ряд положень, які дозволять покращити фінансування професійної підготовки, запроваджувати сучасні форми навчання, розвивати мережу навчальних закладів різних організаційних форм та забезпечувати професійну підготовку відповідно до вимог ринку праці.

Провідною сферою формування людського капіталу, крім освіти, є наука. В Україні свого часу було створено потужний науково-технічний потенціал, який сьогодні інтенсивно розпорошується, втрачається, істотно погіршується інноваційна діяльність. Кризові явища в суспільстві негативно позначаються на потенціалі науки.

Втрати людського капіталу в галузі науки можна оцінити як зменшення чисельності зайнятих у ній вчених та спеціалістів. Якщо в 1980 році в науковому обслуговуванні було задіяно 600 тис. осіб, то в даний час — близько 100 тис. Процес еміграції фахівців вищої кваліфікації до країн, більш привабливих для наукової діяльності, за даними Держкомстату, за останні 15 років призвів до виїзду понад 700 докторів і кандидатів наук.

Наведені дані свідчать про парадоксальну ситуацію: пошук фінансових джерел, інвестицій в людський капітал відбувається на фоні відсутності попиту на використання знань, здібностей фахівців вищої

кваліфікації, здатних генерувати значний продуктивний результат своєї діяльності.

За таких обставин, безумовно, завданням першочергової ваги для України є не тільки збереження, а й нарощування наукового потенціалу. Але без розв'язання проблеми інвестування науки виконати це завдання неможливо. Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» передбачено фінансування цієї сфери за рахунок бюджетних коштів у розмірі 1,7% ВВП, але цей закон не виконується. Відомо, якщо на науку виділяється менше 2% ВВП, розпочинаються руйнівні процеси не лише в самій науці, а й в економіці і суспільстві в цілому. В Ізраїлі виділяється 3,5% ВВП, США — 2,05%, Японії — 2,75%. В Україні, на жаль, цей показник останнім часом не перевищує 1,2 - 1,4% [6]. Це визначає відповідні віддачу, наслідки та перспективу переходу до стійкого розвитку.

Останнім часом в Україні зростає питома вага фінансування наукових і науково-технічних робіт за рахунок коштів іноземних замовників. У 2000 р. вона становила 23,3%, а у 2001 р. за обсягами й часткою в загальному фінансуванні іноземне фінансування було більшим, ніж фінансування з державного бюджету за розділом “Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу”. За часткою іноземного фінансування в сумарних витратах на науку Україна випередила Росію (17,1%), Великобританію – лідера у частці іноземного фінансування серед розвинених країн Заходу (16,8%) і всі східноєвропейські країни, де частка іноземного фінансування варіює в межах від 1,5% до 5%. Фактично обсяг іноземного фінансування вітчизняної науки становить не менше 25% бюджету.

Залучення зарубіжного фінансування дозволяє забезпечувати функціонування наукових установ, оснащення їх сучасним обладнанням, підтримку рівня життя науковців. Проте разом з тим вивезення інтелектуального продукту за кордон на ранній стадії інноваційного

процесу призводить до негативних наслідків. Відбувається привласнення результату діяльності наукових колективів, основи для отримання якого, як правило, було створено за допомогою бюджетного фінансування.

Низька якість людського капіталу в майбутньому може стати головною перешкодою на шляху економічного розвитку України, оскільки інвестиції в людський капітал у нас надзвичайно мізерні. Частка ВВП, яка виділяється в Україні для фінансування галузей, що сприяють розвитку людського капіталу, має тенденцію до зростання, проте ці величини ще дуже малі й не задовольняють потреби в фінансових ресурсах (рис. 1).

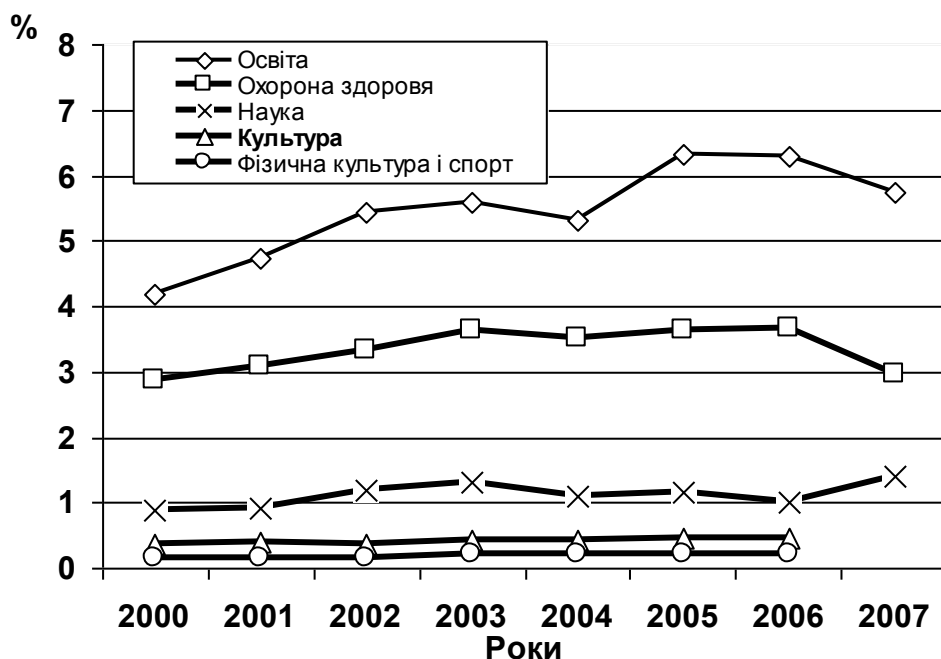

Рис. 1. Частка ВВП, виділена для фінансування галузей, що сприяють розвитку людського капіталу

Важливим чинником забезпечення матеріальних умов для повноцінного відтворення людського капіталу, крім державного фінансування, є доходи домогосподарств. На жаль, в даний час низькі сукупні доходи населення не надають домогосподарствам можливості придбати матеріальні і нематеріальні ресурси для розвитку людського капіталу у необхідній кількості та якості. Крім того, для значної частини

населення заробітки дозволяють задовольняти лише первинні потреби. Так, незважаючи на деякі поліпшення, в Україні співвідношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму в середньому на одну особу на січень 2008 р. складало 0,81 : 1, в той час як у Польщі, Латвії та Естонії – 1,5 : 1. При цьому норми харчування, закладені в законодавчо установлений прожитковий мінімум, нижчі за медичні на 20%, до того ж набір непродовольчих товарів не забезпечує багатьох потреб сучасної людини. Низькі доходи населення практично не дають можливості робити вибір щодо використання коштів суто на споживчі витрати чи на інвестування в розвиток людського капіталу та пояснюють споживацьку спрямованість структури витрат домогосподарств: споживчі витрати все ще займають домінуючу частину у цій структурі. Можна стверджувати, що в поведінці більшості сімей переважає стратегія виживання, а не розвитку, що негативно позначається на формуванні сукупного людського капіталу. Отже, зростання доходів населення є об'єктивною основою розширення інвестицій у людський капітал.

Оцінка інвестицій у людський капітал і доходів від його використання звичайно проводиться в грошовій формі. Але не всі інвестиції і не всі доходи можна виразити у грошовій формі. Крім грошових витрат на навчання, зміцнення здоров'я та інші дії, спрямовані на нарощення людського капіталу, необхідна ще й нелегка праця самої людини. Витрати часу та праці для саморозвитку й самовдосконалення майбутнього власника людського капіталу абсолютно необхідні для нарощення цього капіталу. Аналогічно крім грошових доходів (вищих заробітків) людина, яка володіє більшим людським капіталом, одержує моральне задоволення, економію часу, вищий соціальний престиж та багато інших вигод. В результаті нарощування людського капіталу отримується інтегральний соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, а й підприємство, на якому вона працює, та суспільство в цілому. Кількісно можна виміряти лише прямі матеріальні вигоди від

інвестицій у людський капітал. Моральні і непрямі матеріальні вигоди важко оцінити кількісно, проте їх роль під час прийняття рішень щодо інвестування освіти, сфери охорони здоров'я тощо дуже значна.

Для вирішення проблем відтворення та розвитку людського капіталу необхідно постійно розширювати напрями інвестування на всіх рівнях мікро-, макро- та мегарівні), що дасть можливість збільшити спектр вигід від його накопичення. Узагальнення напрямів інвестування та вигід від нагромадження та використання людського капіталу здійснено за допомогою схеми 1.

Незважаючи на різні передумови та цілі щодо інвестування в людський капітал з точки зору окремого індивідуума та суспільства в цілому, заходи з розвитку людського капіталу забезпечують досягнення однієї мети – підвищення рівня життєдіяльності всього суспільства. Тому збільшення інвестицій в людський капітал і підтримка їх на високому рівні має бути одним з пріоритетів інвестиційної політики держави і важливою складовою стратегії соціального і економічного розвитку України, оскільки це є необхідною умовою входження України в число розвинутих країн світу.

Схема 1. Напрями інвестування людського капіталу та вигоди від його нагромадження та використання

Список використаної літератури.

1. Харкянен Л. Інвестиції в людину – фактор розвитку економіки // Віче. – 2000. - № 11. – С. 97 – 105.
2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. - К: Знання, 2001. – 254 с.
3. Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 рік : Людський розвиток і європейський вибір України. - К. : ПРООН Україна, 2008. - 122 с.
4. Полозенко Д.В. Видатки бюджету на розвиток людського капіталу. // Фінанси України. - 2006. – № 4. – С. 15-23.
5. Данилишин Б. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання. // Економіка України. - 2006.– № 8. – С. 71-79.
6. Куди і як рухається наша наука. // День. - № 207. – 28 листопада 2007 р.